

بسم الله الرحمن الرحيم

جایگاه محبت در خانواده از دیدگاه آیات و روایات

خورشید سلطانعلیان^۱

چکیده

برای داشتن جامعه ای پویا و رو به پیشرفت باید اولین بنیان یعنی خانواده را تقویت کرد و این امر میسر نمی شود مگر در سایه محبت زوجین به یکدیگر و در راستای آن محبت به فرزندان خانواده. در آموزه های دینی خصوصاً در قرآن کریم به مودت و رحمت اشاره کرده اند که موجب می شود بین روابط زن و شوهر محبت و صمیمیت بیشتری ایجاد شود و منطبق با آن ائمه اطهار علیهم السلام ابراز محبت به همسر و فرزندان را نشانه ایمان و نشانه ای اخلاق نیکو معرفی کرده اند. با توجه به اهمیت محبت در روابط بین اعضای خانواده این مقاله بر آن شده تا به جایگاه محبت در خانواده از دیدگاه آیات و روایات بپردازد چرا که خانواده به عنوان نخستین نهاد تربیتی و اجتماعی، هنگامی از پایداری برخوردار است که روابط میان اعضا بر اساس محبت، همدلی و شفقت سامان یابد که منجر به قوام بخشی، زیست معروف و روشنی چشم می شود زیرا در آموزه های دینی، محبت پایه و اساس تعاملات خانوادگی دانسته شده است. این پژوهش با روش تحقیق به صورت توصیفی-تبیینی و با بهره گیری از منابع کتابخانه ای و متون اسلامی انجام شده است. یافته های پژوهش نشان می دهد که محبت، به ویژه در قالب های کلامی، رفتاری و عاطفی، نقشی بنیادین در افزایش انسجام خانوادگی، کاهش تعارضات، ارتقای رضایت زناشویی و تربیت سالم فرزندان ایفا می کند. همچنین، خانواده هایی که محبت در آن ها نهادینه شده است، از آرامش درونی و روابط عمیق تری برخوردارند. تبیین پیش رو با هدف بیان نقش محبت در استحکام بخشی خانواده، با تأکید بر آموزه های اسلامی، انجام شده است.

کلید واژه

اسلام، خانواده، محبت

^۱ . طلبه سطح دو حوزه علمیه عصمتیه

مقدمه

خانواده به عنوان نخستین و بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی، زیربنای شکل‌گیری شخصیت، ارزش‌ها و باورهای افراد است و نقش بسیار مهمی در حفظ سلامت روانی و اجتماعی جامعه ایفا می‌کند. استحکام خانواده وابسته به کیفیت روابط میان اعضای آن است و محبت به عنوان یکی از عمیق‌ترین و اساسی‌ترین احساسات انسانی، نقش محوری در ایجاد این کیفیت ایفا می‌کند. محبت در بطن روابط خانوادگی، زمینه‌ساز همدلی، تفاهم و انسجام است که موجب کاهش تنش‌ها و تعارضات می‌شود و به دنبال آن سلامت روانی و رضایت اعضا را افزایش می‌دهد. از دیدگاه دینی نیز محبت جایگاه ویژه‌ای دارد همانطور که در قرآن کریم مودت و رحمت را دو رکن اصلی زندگی خانوادگی معرفی کرده است: «وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (روم، ۲۱). همچنین روایات اسلامی طبق سیره ائمه معصومین علیهم السلام، محبت را نشانه ایمان و کلید روابط موفق خانواده می‌دانند. این آموزه‌ها نشان‌دهنده ضرورت بازشناسی و تقویت محبت در خانواده‌های امروز است.

مطالعات متعددی بر نقش محبت در استحکام خانواده تأکید کرده‌اند. از جمله این مقالات محبت در خانواده از منظر اسلام است به تقریر جمعی از نویسندگان است و نتایج این تحقیقات بیانگر آن است که خانواده‌هایی که محبت در آن‌ها به صورت مکرر و صادقانه ابراز می‌شود، از رضایت بالاتر، انسجام بیشتر و سلامت روانی بهتری برخوردارند. هرچند بخش قابل توجهی از این پژوهش‌ها به ابعاد روان‌شناختی محبت پرداخته‌اند، اما در زمینه بررسی تأثیر آموزه‌های دینی و فرهنگی بر نقش محبت در استحکام بخشی خانواده‌ها، مطالعات کمتری انجام شده است که این پژوهش می‌کوشد خلأ موجود را تا حدی پر کند. با توجه به اهمیت روزافزون خانواده در حفظ سلامت جامعه و نقش کلیدی محبت در تحکیم روابط خانوادگی، بررسی عمیق و جامع این موضوع ضروری به نظر می‌رسد. این پژوهش که به روش کتابخانه‌ای و توصیفی - تبیینی به این مهم پرداخته؛ با تمرکز بر نقش محبت در استحکام بخشی خانواده، تلاش دارد ضمن تحلیل مفهومی، ابعاد مختلف محبت و تأثیر آن‌ها را بررسی می‌کند. مقاله حاضر در دو بخش تنظیم شده است: در بخش اول به تعریف محبت از دیدگاه اسلامی پرداخته شده است. بخش دوم آثار محبت در استحکام خانواده را بررسی می‌کند.

تبیین مفاهیم کلیدی

اسلام در لغت به معنای تسلیم شدن . گردن نهادن است و در اصطلاح امروزی به مجموعه ای از نصوص دینی گفته می شود که تفسیر و تجارب تاریخی آن با عبور از تاریخ به ما رسیده است.^۱

و خانواده از نظر لغت به خاندان ، اهل خانه و اهل بیت گفته می شود و در معنای اصطلاحی نهادی است که بر پایه ازدواج مرد و زن شکل می گیرد و با تولید مثل توسعه می یابد. این نهاد، اساس سازندگی شخصیت انسان و مهم ترین عامل تکامل جامعه بشر است و از این رو اسلام که برنامه تکامل انسان است برای تأسیس و تحکیم نهاد سرنوشت ساز و پیشگیری از فروپاشی آن، رهنمودهای بسیار مهمی ارائه کرده است.^۲

محبت در لغت به معنای میل و گرایش قلبی همراه با علاقه و انس است. ابن منظور در لسان العرب محبت را این گونه تعریف می کند: «المَحَبَّةُ: الميل إلى الشيء.» یعنی محبت گرایشی قلبی به سوی چیزی است که مورد علاقه قرار می گیرد. و در اصطلاح اخلاق اسلامی، محبت نوعی پیوند عمیق عاطفی است که انسان را به سوی خیر و کمال محبوب سوق می دهد. علامه طباطبایی محبت را «تعلق نفس به چیزی به سبب ادراک کمال آن» تعریف می کند و آن را ریشه بسیاری از رفتارهای ارادی می داند.^۴

۱. جایگاه محبت در خانواده از دیدگاه قرآن کریم

۱-۱. مودت و رحمت :

« وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ »^۵ و از نشانه های او این است که برای شما از جنس خودتان همسرانی آفرید تا در کنارشان آرامش یابید و میان شما محبت و رحمت قرار داد. بی تردید در این امر نشانه هایی است برای گروهی که می اندیشند.»

علامه در تفسیر این آیه می فرماید:

« "وجعل بینکم موده و رحمه " - کلمه (مودت) تقریباً به معنای محبتی است که اثرش در مقام عمل ظاهر باشد در نتیجه نسبت مودت به محبت نسبت خضوع است به خشوع، چون خضوع آن خشوعی را گویند که

۱. مکارم شیرازی ، تفسیر نمونه ، ج ۲ ، ص ۶۴۳

۲. ری شهری ، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث ، ص ۱۱

۳. طباطبایی، المیزان، ج ۱۶، ص ۱۵۶

۴. همان

۵. روم ، آیه ۲۱

در مقام عمل اثرش هویدا شود، به خلاف خشوع که به معنای نوعی تاثر نفسانی است که از مشاهده عظمت و کیریایی در دل پدید می آید.

و (رحمت) به معنای نوعی تاثیر نفسانی است که از مشاهده محرومیت محرومی که کمالی را ندارد و محتاج به رفع نقص است در دل پدید می آید و صاحب‌دل را وادار می کند به اینکه در مقام برآید و او را از محرومیت نجات داده و نقصش را رفع کند.

یکی از روشن ترین جلوه گاهها و موارد خودنمایی مودت و رحمت، جامعه کوچک خانواده است چون زن و شوهر در محبت و مودت ملازم یکدیگرند و این دو با هم و مخصوصاً زن فرزندان کوچکتر را رحم میکنند چون در آنها ضعف و عجز مشاهده می کنند و می بینند که طفل صغیرشان نمی تواند حوائج ضروری زندگی خود را تامین کند لذا آن محبت و مودت وادارشان میکند به اینکه در حفظ و حراست و تغذیه لباس منزل و تربیت او بکوشند و اگر این رحمت نبود نسل به کلی متقطع می شد. و هرگز نوع بشر دوام نمی یافت.

نظیر این مورد مودت و رحمتی است که در جامعه بزرگ شهری و در میان افراد جامعه مشاهده میشود یکی از افراد وقتی هم شهری خود را می بیند با او انس می گیرد و احساس محبت میکند و به مسکینان و ناتوانان اهل شهر خود که نمی توانند به واجبات زندگی خود قیام کنند.

و به طوری که از سیاق برمی آید مراد از مودت و رحمت در آیه همان مودت و رحمت خانوادگی است هر چند که اطلاق آیه شامل دومی نیز می شود.

(ولایات لقوم یتفکرون) چون وقتی قومی درباره اصول تکوینی خویش بیندیشند که آن اصول مرد و زن را وادار کرده به اینکه تشکیل جامعه خانوادگی دهند و نیز آن دو را به مودت و رحمت واداشت و آن مودت و رحمت نیز اجتماع مدنی و شهری را پدید آورد و چه آثاری بر این اجتماع مترتب شد نوع بشری بقاء یافت و زندگی دنیایی و آخرتی انسان به کمال رسید، آن وقت متوجه می شوند که چه آیات عجیبی در آنها هست و خدای تعالی چه تدابیری در امر این نوع از موجودات به کار برده تدابیری که عقل را دهشت زده می کند.^۱

در ادامه به آیاتی اشاره خواهد شد که به واژه معروف اشاره دارد و خداوند متعال با ار سال این آیات راه و روش ایجاد محبت را در جای جای زندگی تکلیف کرده اند. این آیات عبارتند از :

الف) زیست معروف :

^۱ طباطبایی، المیزان، ج ۱۶، ص ۲۵۰

«وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ»^۱ «با آنان (زنان) به نیکویی رفتار کنید.»

معاشرت به معروف

از دیدگاه قرآن کریم اساسی ترین اصل در رفتار و تعامل میان زن و شوهر معاشرت به معروف است؛ «وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ...» و با ایشان (زنان) به شایستگی رفتار کنید.^۲

فهم درست این اصل و قاعده رفتاری قرآنی که در واقع یک نظام رفتاری را در خود جای داده است، نیازمند تأمل در چند نکته می باشد:

۱. مفهوم معاشرت

از باب مفاعله از مفاهیم و تعریف های اجتماعی و دو سویه است.

معاشرت مردان با مردان، معاشرت زنان با زنان و معاشرت مردان با زنان در جامعه و معاشرت مردان با زنان در خانواده.

اگر با دید و معنای معاشرت مردان با زنان در خانواده مورد بحث و بررسی باشد، تنها ملاک رفتاری، مردان نیست و زنان نیز در این رفتار موظف هستند. در دید کلی می توان گفت هر دو به یک اندازه نسبت به روابط خانوادگی و زناشویی به یک اندازه سهیم هستند.

رسول اکرم (ص) در خطبه "حجه الوداع" فرمود: «و لکم علیهن حق و لهن علیکم حق و من حقکم علیهن أن لا یوطئن فرشکم أحدا و لا یعصینکم فی المعروف و إذا فعلن ذلک فلهن رزقهن و کسوتهن بالمعروف؛ شما را بر زنان حقی است، همان گونه که ایشان را بر شما حقی است. از حقوق شما بر زنان این است که نگذارند بر فراش شما کسی پا گذارد و زنان در آنچه معروف است، از شما اطاعت کنند. هرگاه این حقوق از ناحیه زنان انجام شود، بر شماست که خوراک و پوشاک ایشان را طبق متعارف تأمین کنید.»^۳

نویسنده در تفسیر المنار می نویسد: «در مفهوم «معاشرت» مشارکت و برابری نهفته است؛ یعنی مردان با زنان بر اساس متعارف رفتار کنند و زنان نیز می باید با مردان بر پایه معروف معاشرت داشته باشند.»^۴

۱. نسا، آیه ۱۹

۲. زحیلی، التفسیر المنیر، ج ۴، ص ۳۰۳

۳. رشید رضا، تفسیر المنار، محمد رشید رضا، ج ۴، ص ۴۵۶

۴. همان

این حدیث، گرچه در ظاهر درباره‌ی ملاک انتخاب همسر است، اما به‌صورت ضمنی بیان می‌دارد که محبت حقیقی زمانی پدید می‌آید و باقی می‌ماند که بر پایه‌ی ایمان و فضیلت اخلاقی بنا شود؛ چرا که محبت سطحی و ظاهری پایدار نخواهد ماند.

۴-۲. زن گلی خوشبو

روایت از امام علی (ع): «المرأة ریحانةٌ، و لیست بقهرمانةٌ.»^۱؛ «زن گلی خوشبوست، نه کارگزار و برده.»
این تعبیر لطیف، جایگاه عاطفی زن در خانواده را تبیین می‌کند. محبت مرد به زن باید همراه با احترام، کرامت و ظرافت رفتاری باشد تا بنیان خانواده پایدار بماند.

۵-۲. ملاک دین بر اساس محبت

پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «هَلِ الدِّينُ إِلَّا الْحُبُّ فِي اللَّهِ وَ الْبُغْضُ فِي اللَّهِ ، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ : (إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ)»^۲؛ «رسول خدا صلی الله علیه و آله : آیا دین ، جز دوستی و دشمنی است ؟ خداوند عز و جل می‌فرماید : (اگر خدا را دوست دارید ، از من پیروی کنید تا خداوند ، دوستتان بدارد)»^۳

این حدیث به‌وضوح بیان می‌کند که محبت واقعی باید فقط برای خداوند باشد. از این‌رو، محبت در اسلام باید از پاک‌ترین انگیزه‌ها و هدف‌ها برخاسته و در مسیر رضایت الهی باشد. محبت در راه خداوند، نه تنها در رابطه با خدا، بلکه در رابطه با دیگر مسلمانان و حتی افراد غیرمسلمان باید راهنمایی‌کننده رفتار باشد.

۶-۲. امام صادق (ع) فرمودند:

« ثَلَاثَةٌ تُورِثُ الْمَحَبَّةَ : الدِّينُ وَ التَّوَّاضُّعُ وَ الْبَذْلُ » ؛ « سه چیز محبت می‌آورد : دین داری ، تواضع و بخشش. »^۴

۳. از محبت تا استواری

با توجه به آموزه‌های دینی این نکته به نظر می‌رسد که استحکام خانواده و محبت رابطه مستقیم دارند؛ به عبارت دیگر هرچه محبت بیشتر شود این استحکام نیز بیشتر خواهد شد و همین‌طور در صورت عدم محبت پایه

^۱ . دشتی ، نهج البلاغه ، حکمت ۲۳۸

^۲ . کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۲۵

^۳ . کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۲۵

های زندگی رو به تخریب می رود. ابراز عشق و محبت برای داشتن یک خانواده خوب باید در همان ابتدای راه شروع شود و با تلاش و کوشش زن و شوهر تا آخر ادامه داشته باشد.

چرا اگر آنها محبت یکدیگر را نبینند و درک نکنند، برای رفع نیازهای خود به کارهای دیگری پناه خواهند برد. بدون تردید غالب کشاکش های خانوادگی، سردی ها، بی اعتنائی ها، بی رغبتی ها، خانه گریزی ها، ستیزها، جدایی ها و طلاق های بین زن و شوهرها به دلیل فقدان آرامش روانی در کانون خانواده و عدم تأمین نیازهای عاطفی و روانی به وجود می آید.^۱

افراد خانواده با بیان کردن دو ست داشتن خود نسبت به همسر و فرزندان یک امنیت روانی برای آنها ایجاد می کنند که از بودن در کنار یکدیگر احساس لذت می کنند. پس ابراز علاقه خود را از همسر و فرزندان دریغ نکنید. امام صادق (علیه السلام) می فرماید: زن در روابط میان خود و شوهر همدلش، از سه خصلت بی نیاز نیست که عبارت اند از: اظهار عشق به شوهر با دلربایی.^۲

ابراز عشق و علاقه در محیط خانواده، میان دو همسر، یا میان پدر و مادر نسبت به فرزندان شان خانه را به بهشت تبدیل می کند و اثرات مثبتی را بر جای خواهد گذاشت که عبارت اند از:

۱-۲. پویای و سرزندگی افراد خانواده

اگر محبت در خانه و بین افراد خانواده، حکم فرما باشد، خانه و خانواده، سالم و رو به پیشرفت مادی و معنوی هستند، وگرنه افراد آن خانه عقده ای و مضر برای خود و اجتماع خواهند شد. وقتی انسان از لحاظ روحی تامین باشد می تواند به راحتی در اجتماع قدم بردارد و مسیر شکوفایی خودش را پیدا کند. اما افرادی که از لحاظ روحی تامین نباشند و محبت نبینند، در اجتماع حرفی برای گفتن نخواهند داشت و عاقبت تلخی هم در انتظار آنهاست. برای شکوفایی استعداد فرزند و خودتان، سعی کنید محبت خود را نسبت به افراد خانواده بیشتر کنید.

۲-۲. دلگرمی اعضای خانواده

سخت است که انسان در یک خانواده ای باشد که دائما در حال دعوا و نزاع هستند و هر لحظه استرس و اضطراب آن را دارند که زندگی آنها از هم بپاشد. اما آن خانواده ای که محبت و عشق را در زندگی خود جریان داده، همچنین استرسی برای اعضای آن بوجود نمی آید، بلکه همه آنها امیدوار به زندگی هستند و با شور و شوق به زندگی خود ادامه می دهند.

^۱ - پل تورنیر، راز تفاهم در زندگی زناشویی، ترجمه محمدناصر فرجی، صفحه ۷۸

^۲ - مجلسی، بحار الانوار، جلد ۵، صفحه ۲۳۷

۳-۲. لذت بردن از زندگی و ارتباط با دیگران.

آیا انسانها نمی‌دانند که زندگی آنها محدود است؟ آیا نمی‌خواهند که از زندگی لذت ببرند؟ بیشترین و بهترین لذت را از زندگی، آن افرادی می‌برند که در خانواده خود طعم محبت را چشیده باشند. افرادی که در خانواده خود محبت نبینند، احساس پوچی از زندگی دارند و دائماً استرس‌ها و نگرانی‌ها به سراغ او می‌آیند و نمی‌گذارند که از این مدت محدود زندگی خود لذت ببرد.

۴-۲. تربیت والدین با محبت

خانواده، اولین محیط برای تعلیم و تربیت کودک است. فضایل اخلاقی در این محیط رشد می‌کند و سنگ بنای اخلاق انسان در خانواده نهاده می‌شود. کودک بسیاری از صفات و رفتارهای اخلاقی را از پدر، مادر، خواهر، برادر و کسانی که با آنها در یک خانواده زندگی می‌کند، می‌آموزد. اگر فرزند ببیند که اعضای خانواده با یکدیگر مهربان هستند و ابراز محبت می‌کنند و شیرینی آن را بچشد در آینده یک فرد با محبتی خواهد شد، چون در خانواده خوبی تربیت یافته است.^۱

نتیجه گیری

محبت یک اصل بنیادین الهی است همانطور که خداوند متعال در قرآن کریم در آیه‌ی «وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً» (روم: ۲۱)، محبت را هدیه‌ای الهی معرفی می‌کند که اساس پیوند هم‌سران را شکل می‌دهد. این تعبیر نشان می‌دهد که محبت، صرفاً یک احساس انسانی نیست، بلکه جزئی از حکمت الهی در ساختار خانواده است.

در روایات اسلامی نیز بر ضرورت محبت در زندگی مشترک تأکید دارند. سخنان معصومان علیهم‌السلام، محبت، حسن خلق و گذشت را عامل دوام و قوام زندگی خانوادگی می‌دانند. در روایات، مرد مهربان و زن باعاطفه الگوهای زندگی موفق معرفی شده‌اند. بنابراین محبت زمینه‌ساز آرامش روانی اعضای خانواده است و وجود محبت در خانواده، موجب کاهش تنش‌ها، افزایش اعتماد، و تقویت روابط عاطفی می‌شود. محیطی سرشار از مهر، تربیت سالم فرزندان را نیز تسهیل می‌کند و نتیجه آن استحکام خانواده به واسطه محبت، باعث استواری جامعه می‌شود خانواده‌ای که بر پایه‌ی محبت بنا شده باشد، نقشی اساسی در تولید سرمایه‌ی اجتماعی، کاهش آسیب‌های روانی، و سلامت جامعه ایفا می‌کند. به همین جهت ضروری است به الگوی اسلامی خانواده در جهان معاصر

^۱. اسدالله طوسی، همسران شایسته، صفحه ۲۵۰

بازگشت تا در دنیای امروز که نهاد خانواده با تهدیدهایی چون فردگرایی افراطی و کاهش تعهد روبه‌روست، بازگشت به الگوی اسلامی خانواده و تقویت محبت در روابط، راهکاری ضروری و مؤثر برای حفظ بنیان خانواده است.

فهرست منابع

- ۱- ابن کثیر ، اسماعیل بن عمر ، **تفسير القرآن العظيم** ، بيروت : دار الكتب العلميه ، ج ۱ ، ۱۴۱۹ ق.
- ۲- ابن ابی الحديد ، عبد الحميد بن هبه الله ، **شرح نهج البلاغه** ، قم : مكتبة آيت الله المرعشي النجفي ، ۱۳۶۳ ش
- ۳- تورنیر، پل ، **راز تفاهم در زندگی زناشویی**، ترجمه محمدناصر فرجی، تهران: نشر جوان، ۱۳۷۹ ش
- ۴- رشید رضا ، محمد ، **تفسير المنار** ، بيروت : دارالمعرفه ، چاپ اول ، ج ۴ ، ۱۴۱۴ ق .
- ۵- زحیلی ، وهبه ، **تفسير المنیر** ، بيروت : دار الفكر المعاصر ، ۱۴۱۸ ق .
- ۶- طباطبایی ، سید محمد حسین ، **المیزان فی تفسیر القرآن** ، تهران : دار الكتب الاسلاميه ، ج ۱۶ ، ج ۳ ، ۱۴ ، ۱۳۷۵ ق .
- ۷- طبرسی ، فضل بن حسن ، **تفسير مجمع البیان** ، تهران : مكتبة العلميه ، چاپ ۱ ، ج ۲ ، ۱۳۳۸ ش .
- ۸- طبرسی ، فضل بن حسن ، **مكارم الاخلاق** ، قم : شريف الرضى ، ۱۳۸۶ ش .
- ۹- مجلسی، محمد باقر ، **بحارالانوار**، قم : دار الكتب الاسلاميه ، جلد ۵ ، ۱۳۱۵ ق .
- ۱۰- مکارم شیرازی ، ناصر ، **تفسير نمونه** ، قم : دار الكتب الاسلاميه ، ج ۲ ، ۱۳۸۰ ش .
- ۱۱- قرطبی ، محمد بن احمد ، **الجامع لاحكام القرآن** ، تهران : ناصر خسرو ، چاپ اول ، ج ۵ ، ۱۳۶۴ ش
- ۱۲- کلینی ، محمد بن یعقوب ، **کافی** ، تهران : دار الثقلين ، چاپ دوم ، ج ۲ ، ج ۵ ، ۱۳۹۱ ش

۱۳- عاملی ، وسائل الشیعه، شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه ، قم : آل البيت ، ج ۲۰ ، ۱۴۱۴ ق

۱۴ - محمدی ری شهری ، محمد ، تحکیم خانواده از نگاه قران و حدیث ، مترجم : حمید رضا شیخی

قم : دار الحدیث ، ۱۳۸۷ ش

۱۵ - طوسی، اسد الله ، همسران شایسته، تهران: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ اول ۱۶
اسفند، ۱۳۹۱ش